

KİMYANIN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ ŞAĞİRDLƏRİN FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

N. Novruzova

ARTPI-nin böyük elmi işçisi,

A. Qəmbərov

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında irəli sürülən vəzifələrdən biri insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsidir.

Respublikanın inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq şəxsə hərtərəfli bilik və bacarıqların verilməsi məqsədi ilə təhsil sisteminin institusional əsasları, infrastrukturu və insan resursları inkişaf etdirilməlidir. Bu baxımdan strategiya kimya müəllimləri qarşısında da ciddi tələblər qoyur. Belə ki, onlar şagirdlərə kimyadan yeni bilikləri ümumiləşdirib tətbiq etmək yollarını öyrətməlidirlər. Tədris materialı sadəcə olaraq yadda saxlanılmamalı, şagirdlərin bilikləri müstəqil əldə etmələrinə, onların idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilməlidir. Şagirdlərə verilmiş suallara elmi cəhətdən əsaslandırılmış cavabların verilməsi onların təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərir. Onlar ən düzgün cavabı seçib fikirlərini sübut etməyi bacarmalı, bu və ya digər hadisəyə müxtəlif cəhətdən yanaşmalıdırlar. Bu isə öz növbəsində şagirdin zəhnini yaxşı inkişaf etdirir, dərk etmə qabiliyyətini gücləndirir. Bu zaman kimya tədrisinin yüksək, lakin şagirdlərin didaktik materialı mənimsəməsi üçün gücü çatan çətinlik səviyyəsində qurulması kimya kursu materialının yüksək temple öyrədilməsi, şagirdlərin öyrənmə prosesinin mahiyyətini dərk etmələri nəzərə alınmalıdır.

Müasir kimya kursunun məzmununu mənimsəmələri şagirdlərdən intensiv fikri iş (təfəkkür fəaliyyəti), nəzəri müddəaların məğzini müəyyənləşdirmək və onları konkret kimyəvi faktların izahı və proqnozlaşdırılması (bir hadisənin necə inkişaf edəcəyinin və nə ilə nəticələncəyinin əldə olan əsaslara görə irəlicədən xəbər verilməsi) üçün tətbiq etmək bacarığı tələb edir. Bu zaman şagirdlər əqli fəaliyyətin analiz və sintez, müqayisə, mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmə, təsnif etmə və s. kimi əsas priyomlarına yiyələnir.

Təlimin bu göstərilən priyomları kimya dərslərində şagirdlərin inkişafı və idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi vasitələri hesab olunur. Kimya fənninin öyrənilməsi zamanı şagirdlərin idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinin digər vasitələri də tətbiq olunur. Bunlara informasiya-məntiqi çalışmalar, müstəqil işlərin müxtəlif növləri (dərslük və digər ədəbiyyat-soraq və məlumat kitabları, kimyadan oxu kitabı, elmi-kütləvi

xarakterli kitabçalar və s. vəsaitlər üzərində iş) məsələlərin tərtibi və həlli (xüsusən istehsalat məzmunlu və ya eksperimental sübut tələb edən məsələlərin), laborator işləri və praktik məşğələlər, məruzələr, referatlar, eksperiment prosesində müşahidə, ekskursiya materiallarının tərtib edilməsi, əyani vəsaitlərin (sxem, cədvəl, cihaz, model və s.) hazırlanması, sinifdən xaric məşğələlərdə iştirak etmək və s. misal ola bilər.

Təlim prosesində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi həyata keçirildikdə bir tərəfdən didaktik materiallar şüurlu surətdə mənimsənilir, digər tərəfdən kimyəvi proseslərin ümumi qanunauyğunluqları və kimyanın əsas ideyaları haqqında məktəblilərdə tam təsəvvür yaranır, bilik əqidəyə çevrilir. Yeni biliklərin əldə edilməsi, şagirdlər üçün yeni anlayışların şərhini ilə əlaqəli olan müstəqil idrak fəaliyyəti yalnız problemin həlli yolu ilə mümkündür. Lakin bu zaman şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri və real bilik səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Şagirdlərin fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün dərs yüksək elmi səviyyədə aparılmalı, keçilən mövzunun məzmunundan asılı olaraq kimya eksperimentinin növlərindən istifadə edilməli, yeni dərs keçilmiş dərslərin materialı ilə əlaqələndirilməli, yeni materialın şərhini şagirdlərin real bilik səviyyəsinə əsaslanmalı, dərsdə sinfin bütün şagirdləri məhsuldar işlə təmin olunmalı, onların idrak fəaliyyəti inkişaf etdirilməli və müstəqilliyi qüvvətləndirilməli, dərslərin bütün mərhələlərində şagirdlərin fəal iştirakı təmin olunmalı, vaxtdan səmərəli istifadə edilməlidir.

Kimya dərslərində şagirdlərin hamısının məhsuldar işlə təmin olunması, onların fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və müstəqilliyinin qüvvətləndirilməsi dərslərin effektivliyini artırmağın əsas şərtlərindəndir.

Kimya dərsləri elə qurulmalıdır ki, sinifdə başında fikir, əlində məşğulliyət olmayan bir şagird belə oturmamalıdır. Dərsdə şagirdlərin idrak fəaliyyətini qüvvətləndirmək o zaman təmin edilir ki, onlar özlərinin bütün qüvvələri ilə təlim prosesinə cəlb olunsunlar, bilik qazanmaqda, bu bilikləri məsələ həllində, təcrübədə tətbiq etməkdə, laborator və praktik məşğələlərdə müstəqillik göstərsinlər, kimyəvi reaksiyaların mahiyyətini dərk etməkdə və təcrübələrin aparılmasında qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasına yaradıcılıqla yanaşsınlar.

Kimya dərslərində şagirdlərin fəallığını artırmaq üçün onlar məntiqi mühakimə yürüdə bilməli, praktik məşğələ zamanı tələb olunan təcrübə işlərini müstəqil olaraq yerinə yetirməlidirlər.

Şagirdlərin təfəkkür fəaliyyətini inkişaf etdirən məsələ həllinə də yer ayrılmalıdır. Çünki kimyəvi anlayış, fakt və hadisələri yaxşı dərk edən şagird bir çox hallarda hesablaşma və eksperimental məsələlərin həllində çətinlik

çəkir. Lakin, riyazi biliklərini kimya məsələlərinin həllinə tətbiq edən şagird isə kimyəvi hadisələri daha asan mənimsəyir. Ona görə də məsələ həlli zamanı idrak fəaliyyəti aktivləşdirilir, məntiqi mühakimə yürüdə bilmək bacarığı, tədris prosesində öyrədilən qayda və qanunları istehsalat, eksperimental, hesablama eksperimental xarakterli məsələlərin həllinə tətbiq etmək bacarığı inkişaf etdirilir. Bunun üçün kimya məsələləri qruplaşdırılır və onların həlli yolları öyrədilir. Bu məqsədlə sadədən mürəkkəbə doğru prinsipi götürülür, müxtəlif tipli çoxvariantlı məsələlər seçilib şagirdlərə həll etdirilir.

Şagird fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi onları aşağıdakıları bilməyə sövq edir:

a) öz fikirlərini, mülahizələrini sistemli şərh etməyi, lazım gəldikdə fakt və dəlillərlə onları müdafiə etməyi, müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmağı, hər bir hadisənin şərhinə yaradıcı yanaşmağı;

b) məsələni analiz-sintez etmək qabiliyyətinə malik olmalı, ona verilmiş məsələnin necə həll edildiyini müstəqil araşdırmağı, mühakimə yürütməyi, nəzəri biliklər əsasında proqramlaşdırılmış, kombinə edilmiş məsələlər qura bilməli;

c) üzvi maddələrin müxtəlif olmasının səbəblərini, maddənin tərkibi, quruluşu və xassələri arasında səbəb-nəticə asılılığını izah etməyi, mahiyyət və hadisə, imkan və gerçəklik, kəmiyyət dəyişmələrinin keyfiyyət dəyişmələrinə keçməsi, hadisələrin dərk olunması kimi anlayışları misallarla şərh etməyi;

ç) maddələrin xassələrini, tərkibini və kimyəvi hadisələri müqayisə etməyi, müşahidə edilmiş təcrübələri təhlil etməyi, maddələri və reaksiyaları təsnifatlaşdırmağı, onları atom-molekul təlimi baxımından izah etməyi bacarmalıdırlar;

d) nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı əlaqəsini, kimyanın əsas vəzifələrini, praktikanın tələblərinə uyğun xassəli maddələrin əldə edilməsini, cəmiyyətin məhsuldar qüvvəsi kimi elmin rolunu, xalq təsərrüfatının kimyalaşdırılmasının əsas istiqamətlərini başa düşməli;

e) deduktiv əqli nəticələrə gəlmək, fərziyyələr irəli sürməyi, onu elmi cəhətdən əsaslandırmağı, nəticə çıxarmağı və ümumiləşdirmə aparmağı bacarmalıdırlar;

v) analiz, sintez və müqayisədən istifadə etməyi, üzvi kimyadan tədris materialları üzərində sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə aparmağı, üzvi birləşmələrin xassələri əsasında onların quruluşu haqqında və əksinə mühakimə yürütməyi bacarmalıdırlar;

q) təbiət qanunauyğunluqlarına istinad edib, kimyəvi anlayışları, fakt və hadisələri aydınlaşdırmaq bacarıqlarına malik olmalıdırlar;

ğ) fizika, riyaziyyat və biologiya fənləri üçün ümumi olan qanunauyğunluqları dərk etdiyini faktlarla açıqlamalıdırlar.

Şagirdlərin təlim maraqlarını təmin etmək üçün kimyanın tədrisi prosesinə yaradıcı yanaşmaq, onun səciyyəvi cəhətlərini nəzərə almaq, şagirdlərin idrakını inkişaf etdirən metodlardan istifadə etmək lazımdır.

Şagirdlərin fəaliyyəti aşağıdakılar nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- öyrənilən tədris materialı ayrı-ayrı hissələrə ayrılır;
- biliklərin mənimsənilməsi üçün ardıcıl fikri fəaliyyət yerinə yetirilir;
- fəaliyyətin icrasına nəzarət edilir;
- verilmiş tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra şagird yeni tapşırıq alır;
- cavab düzgün olmadıqda şagirdə kömək edilərək, əlavə izahat verilir;
- hər bir şagird müstəqil işləyərək tədris materialını öyrənir;
- müəllim həm təşkilatçı, həm də köməkçi və məsləhətçi rolunu oynayır.

Kimyanın tədrisində bu mərhələnin gözlənilməsi şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin, məntiqi təfəkkürünün inkişafına, tədqiqatçılığının artmasına imkan yaradır. Belə ki, şagirdlər problemin müəyyənləşdirilməsi, onun həlli, fərziyyə irəli sürülməsi və fərziyyənin yoxlanması, plan tərtib edilməsi, nəticə çıxarılması məsələlərini müstəqil yerinə yetirirlər. Müəllim proseslərin gedişini izləyərək ümumi nəzarət edir.

Müəllim şagirdləri aktiv fəaliyyətə cəlb edir. Onlar işə həvəslə müzakirələrə qoşulur, müstəqil rəy söyləyir, maddələrin müqayisə və təhlilini aparmaq üçün daha əlverişli şərait və imkanlar əldə edirlər.

Şagirdlərdə sadəcə mürəkkəbə keçməklə axtarmaq, sübut etmək bacarıqları tərbiyə olunmalıdır. Şagirdlər məsələdə verilən suallara uyğun ardıcılıqla onun həllinə başlamalı, çıxarılan hər bir nəticəni isbat etməyi, məsələnin həllinin onun tələblərinə uyğun olduğunu yoxlamağı bacarmalıdır.

Praktik işlərin yerinə yetirilməsində də şagirdlərin tədqiqatçılıq fəaliyyəti inkişaf etdirilir. Onlarda ətraf aləmdə baş verən hadisələri müstəqil şəkildə təhlil etmək, qiymətləndirmək və yaranmış vəziyyətdə özünü necə aparmaq bacarıqlarının tərbiyə olunmasına kömək edir. Şagirdlərin fərdi, intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətləri, məntiqi və tənqidi yanaşma təfəkkürü daha yaxşı inkişaf edir, təlim əməyinə yüksək maraq yaranır, şagirdlərdə həm sərbəst, həm də qrupla birlikdə işləmək bacarığı formalaşır.

Şagirdin əqli, fiziki və intellektual imkanları, meyli və marağı nəzərə alınmaqla, onun qabiliyyət və istedadının inkişaf etdirilməsinə, bacarıqlarının nümayiş etdirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün kimya müəllimi şagirdlərdə müstəqillik, təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq keyfiyyətlərinin formalaşdırılması istiqamətində iş aparmalıdır. Şagird öyrədilən hadisələrlə əlaqəli müstəqil təhlil aparmağı, kimyəvi proseslərin faktlarını, hadisə və qanunauyğunluqları təhlil edib ümumiləşdirməyi, təcrübə aparıb nəticə

çıxarmağı bacarmalıdır. Sınıfın bütün şagirdləri məhsuldar işlə təmin olunaraq, onların idrak fəaliyyəti inkişaf etdirilməli və müstəqilliyi genişləndirilməlidir.

Şagird fəaliyyətinin inkişafında eyni sinifdə oxuyanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hər uşaq üçün ən əlverişli şərait yaratmaq lazımdır. Sınıfdə olan eyni yaşlı şagirdlərin ümumi cəhətləri ilə bərabər, hər birinin özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri də vardır. Müəllim şagirdin qüvvətli və zəif cəhətini nəzərə almasa, onu öz qüvvəsinə uyğun işlədə bilməz. O, dərs dediyi şagirdə olan qüvvətli cəhətləri inkişaf etdirməyə və zəiflikləri aradan qaldırmağa çalışmalıdır.

Kimyadan geridə qalan şagirdlərə xüsusi qayğı ilə yanaşmaqla bərabər istedadlı şagirdləri də aşkar etmək və onların düzgün inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmaq lazımdır. Şagirdlərin idrak fəaliyyətini aktivləşdirmək üçün hadisə və proseslərin arasında müqayisə aparmaq, müşahidə və faktlardan müstəqil nəticə çıxarmaq bacarığını inkişaf etdirmək, analiz və sintez, mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmə, təsnif etmə və s. priyomlardan istifadə olunmalıdır.

Fəaliyyətin inkişafı üçün şagirdlər proqramda nəzərdə tutulan praktik məşğələlərin icrası zamanı tələb olunan təcrübə işlərini müstəqil olaraq yüksək səviyyədə yerinə yetirməli, onların icrasından məntiqi nəticə çıxarmağı bacarmalıdırlar.

Müəllim elə vəziyyət yaradır ki, mümkün variantlar içindən məsələnin müəyyən həlli yolunu seçmək, ya da biliklərin sistemləşdirilməsi, ümumiləşdirilməsinin zəruriliyini dərk etmək, yeni təsir və ya prosesin izahı üçün qanunauyğunluğun tapılması şagirdlər tərəfindən həll olunur. Belə hal şagirdlərin fəaliyyətini aktivləşdirir və təlimə maraq yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 25 oktyabr, 2013.
2. Abbasov V.M., Abbasov M.M. və başqaları. Kimyadan orta məktəb dərsləkləri. Bakı, 2011.
3. Kərimov Y. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı, 2009.
4. Əliyev R. Psixologiya (Dərs vəsaiti). Bakı, 2008.

Н.Новрузова, А.Гамбаров

Повышение активности учащихся в процессе преподавания химии

АННОТАЦИЯ

Одним из обязанностей выдвинутых вперед стратегий является обеспечение приобретенных современных знаний и умений. С этой целью учитель химии должен стремиться использовать все возможности при преподавании предмета. В это время у учащихся появляется способность делать анализ и синтез задач, строить комбинированные задачи, самостоятельно решить данную задачу, анализировать наблюдения, проводимые во время опытов с научной точки зрения обосновать выдвинутые гипотезы и т.д.

N.Novruzova, A.Gambarov

Increased activity of pupils in the chemistry teaching

ANNOTATION

One of the duties forward of the strategies is to provide contemporary knowledge and acquired skills. To this end, the chemistry teacher should strive to use all possibilities for teaching the subject. At this time students there is an ability to do the analysis and synthesis problems, build combined tasks independently to solve this problem, analyze the observations made during the experiments from the scientific point of view to justify the hypotheses.

Açar sözlər: strategiya, bilik, bacarıq, şagird, idrak fəaliyyəti

Ключевые слова: стратегия, знания, умения, ученик, познавательная активность

Key words: strategy, knowledge, skills, student, cognitive activity